

9. Мясищев В.Н. Социальная психология и психология отношений / В.Н. Мясищев // Проблемы общей психологии. – М. : Просвещение, 1968. – 246 с.

10. Науменко Е.А. Психологическая структура и формирование профессионально-педагогической направленности личности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец.19.00.01 / Е.А. Науменко. – М., 1987. – 22 с.

11. Пилипенко Н.В. Вплив кризи професійного становлення на саморозвиток особистості / Н.М. Пилипенко // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 2. – С. 117–118.

12. Психологія праці та професійної підготовки особистості : навч. посіб. / [за ред. П.С. Перепелиці, В.В. Рибалки]. – Хмельницький, 2001. – С. 328–330.

13. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М. : Просвещение, 1976. – С. 415.

14. Фастовец П.В. Формирование профессионально-педагогической направленности личности учителя : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / П.В. Фастовец. – М., 1998. – 20 с.

ПІСОЦЬКА М.Е.

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Однією з провідних тенденцій, що виявилися в системі освіти, є цілеспрямоване впровадження ідеї реалізації творчого потенціалу особистості, здатної до усвідомлення життєвої ситуації та себе в ній, значення власної діяльності, кореляції власних досягнень, індивідуальних вчинків із суспільно прийнятими, тобто до рефлексії. Сформованість рефлексивних умінь дає змогу студентам бути успішними в самовизначенні, ефективно засвоювати професію та цілеспрямовано будувати життєві плани.

Огляд наукових джерел свідчить, що властивість рефлексивності діяльності, мислення, свідомості особистості розглядається при аналізі: опосередкування та довільності людської поведінки, усвідомленості та системності вищих психічних функцій (Л.С. Вигодський, А.А. Тюков); компонентів структури діяльності, механізму її природного розвитку (В.В. Давидов, А.В. Захарова, М.Е. Боцманова, Л.М. Фрідман, Г.П. Щедровицький); формування теоретичного мислення особистості (В.В. Давидов, А.З. Зак, Д.Б. Ельконін); системи психологічних механізмів, що забезпечують творчий розвиток особистості (І.Н. Семенов, О.Д. Олейнікова, А.Н. Темасов); проблеми самосвідомості особистості (В.В. Столін); взаємозв'язку рефлексії та спілкування (І.Е. Берлянд); організації взаємодії спеціалістів у загальній структурі професійної діяльності (М.М. Костюков, Н.В. Самоукіна); процесу мислення вчителя та учнів при їх міжособистісній взаємодії (Ю.Н. Кулюткін, Г.С. Сухобська); здібності рефлексивного мислення дитини до рефлексивної абстракції (Ж. Піаже).

Для психолого-педагогічної науки актуальними є: подальше уточнення суті понять “рефлексія”, “рефлексивні вміння”; дослідження механізму цього явища; виділення різних типів та видів рефлексії; розробка способів діагностики рівня розвитку рефлексивних умінь, шляхів їх формування.

Метою статті є аналіз та узагальнення психолого-педагогічної літератури з питань визначення суті, механізму, типології рефлексії, видів рефлексивних умінь, способів організації навчального процесу для формування рефлексивних умінь.

У різних словниках поняття “рефлексія” має різне тлумачення: “вихідне значення” [11, с. 13]; “звернення назад, відображення” [3, с. 628]; “здатність аналізувати власні переживання” [5, с. 625]; “дослідження пізнавального акту” [11, с. 351].

У сучасних енциклопедіях рефлексія визначається як “форма теоретичної діяльності суспільно розвиненої людини, яка спрямована на осмислення усіх своїх власних дій та їх законів; діяльність самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини” [8, с. 578], або як “осмислення за допомогою вивчення та порівняння; у вузькому розумінні – новий поворот духу після завершення пізнавального акта до “я” (як центру акта) та його мікрокосму, завдяки чому стає можливим присвоєння пізнаного” [11, с. 231].

У сучасних психологічних дослідженнях існують різні підходи до визначення суті поняття “рефлексія”. Це: процес самопізнання суб’єктом внутрішніх актів та станів, фундаментальна здатність свідомої істоти бути у відношенні до власної свідомості, мислення, умов та засобів здійснення життєдіяльності (С.Л. Рубінштейн, Б.Д. Ельконін); інтелектуальний процес, що забезпечує усвідомлення засобів вирішення завдань (А.З. Зак); важлива частина розумової дії (В.В. Давидов), евристичного рішення (Ю.М. Кулюткін); засіб здійснення діяльності (М.Г. Олексіїв), зв’язок її компонентів (Г.П. Щедровицький); засіб групової взаємодії (К.Є. Данилін); відображення власних процесів у свідомості (Л.С. Вигодський); компонент психологічної структури людини, що лежить в основі її змінення та розвитку (А.С. Шаров); переосмислення суб’єктом змісту свого досвіду, особистісних стереотипів (І.Н. Семенів, С.Ю. Степанів, О.А. Полишук); здатність до погляду на себе “з боку” та до контролю своєї діяльності (С.С. Розова); здібність свідомості зосередитися на самому собі (Н.І. Гуткіна, Р.С. Номов, В.І. Слободчиков, В.В. Столін); перенесення переживання із зовнішнього світу на самого себе (А. Буземан); здатність мислити про власне мислення з метою його вдосконалення (Д. Дарнер); усвідомлення того, як оцінюють особистість інші, осмислення соціальної дійсності (П.В. Малиновський); спілкування людини з собою як із цілісністю (І.Е. Берлянд).

Близькими термінами до “рефлексії” є поняття “самосвідомість”, “інтроспекція”. Під інтроспекцією в психології розуміють акт самоспрямованості, за допомогою якого психолог робить спробу уявити свій внутрішній

світ. Результатом самоспостереження є схема психіки, яка потім проєцюється на інших. Але поняття “самосвідомість” та “інтроспекція” все ж таки не є синонімами рефлексії. На відміну від самосвідомості, рефлексія (рефлексивність) виникає при переході від будь-якого стану в наступний стан. (У “нормальному” стані рефлексія не виникає, вона перетворюється на самосвідомість).

Від поняття “рефлексія” відрізняють поняття “рефлексивність”. Останнє визначають як “якість, властивість особистості, ціннісної орієнтації, способу життєдіяльності, спілкування людей, їх взаємодії, у процесі яких здійснюється рефлексія...” [6, с. 269].

Аналіз психологічної літератури показує, що рефлексія досліджується в таких основних аспектах: кооперативному, комунікативному, особистісному та інтелектуальному. Суб’єкт може рефлексувати: знання про рольову структуру, позиційну організацію колективної взаємодії – кооперативний аспект (М.Г. Олексійв, В.В. Рубцов, А.А. Тюков, Г.П. Щедровицький та ін.); уявлення про внутрішній світ іншої людини та причини її вчинків – комунікативний аспект (Г.М. Андреев, А.А. Бодальов, Н.І. Гуткіна, К.Е. Данилин, А.В. Петровський, Л.А. Петровська, Е.В. Смирнова, А.П. Сопіков та ін.); власні вчинки та образи власного “Я” як індивідуальності – особистісний аспект (Е.Р. Новікова, І.Н. Семенів, С.Ю. Степанів, А.Б. Холмогорова, В.К. Зарецький та ін.); знання про об’єкт та способи дії з ним – інтелектуальний аспект (Л.Ф. Берцфаї, Л.Л. Гурова, В.В. Давидов, А.З. Зак, І.Н. Семенів, С.Ю. Степанів та ін.)

А.А. Тюков розглядає шість головних компонентів психологічного механізму рефлексивного процесу: 1) рефлексивний вихід; 2) інтенціональність; 3) первинну категоризацію; 4) конструювання системи рефлексивних засобів; 5) схематизацію рефлектуємого змісту; 6) об’єктивацію рефлексивного опису. Кожний компонент розглядається автором як етап психологічної дії.

Умовою виконання рефлексії та рефлексивного виходу є “розрив”, що виникає в суспільній структурі діяльності. До рефлексивного виходу ведуть розриви в спілкуванні, тобто неможливість продовження колективної діяльності. Індивідуальна рефлексія є вторинною формою, процесом, що в первинній формі був між індивідуальним.

Інтелектуальний компонент передбачає звертання до діяльності в цілому як до певного змісту, який необхідно зрозуміти. Для конструктивної реалізації спрямованості на освоєння діяльності в цілому свідомість повинна встати на певну точку зору, яка задає загальні категоріальні межі для опису діяльності, що рефлектується.

Первинна категоризація передбачає набір розумових засобів, за допомогою яких здійснюється рефлексивне освоєння діяльності.

Ці засоби повинні співвідноситися з конкретними матеріальними об’єктами, що знаходяться в актуальному полі рефлексії. Крім того, окремі засоби повинні співвідноситися між собою та бути взаємопов’язаними в

певній конструкції. Етап конструювання системи автор визначає як особливий компонент механізму рефлексії.

Етап схематизації визначає, за допомогою яких спеціальних знакових засобів діяльність, що рефлектується, набуває повної цілісності. Схематизація діяльності існує безпосередньо в просторі свідомості та його морфології. Результати рефлексії в цьому випадку також змінюються у свідомості та не можуть включатися в комунікацію. Якщо таке трапляється, то можливе виникнення парадоксів комунікації, наприклад, відсутність розуміння змісту рефлексивного повідомлення.

Виключення можливості виникнення парадоксів забезпечується об'єктивацією рефлексивного змісту у вигляді моделі діяльності, що рефлектується. На цьому етапі результати рефлексії порівнюються з її процесом та засобами одержання рефлексивного уявлення.

На основі певних аспектів дослідження феномену рефлексії, у психолого-педагогічній літературі (Л.А. Мальцева, О.В. Паравян, О.А. Пономарева, С.Л. Ткаченко, Т.Ф. Ушева та ін.) виділяються такі рефлексивні вміння:

- кооперативні – уміння визначати рольову структуру, власну позицію при організації колективної взаємодії в робочій ситуації, уміння підтримувати колективне завдання, уміння приймати відповідальність за те, що відбувається в групі, уміння організації діяльності, уміння співвідносити результати з метою діяльності;

- інтелектуальні – уміння виділяти, аналізувати та співвідносити з предметною ситуацією власні дії, ставити мету, планувати діяльність, прогнозувати наступний хід дій, уміння звертатися назад та оцінювати правильність обраного плану дій;

- особистісні – уміння адекватно сприймати себе, бачити перспективи саморозвитку, аналізувати причини власної поведінки та допущені помилки;

- комунікативні – уміння “стати на місце іншого”, виявляти емпатію, розуміти причини дій іншого суб'єкта в процесі взаємодії, аналізувати прожиті ситуації з урахуванням дій інших і їх стратегій поведінки, розуміння власних комунікативних якостей у минулому та в теперішній ситуації, прогнозування перспектив їх розвитку.

Висновки. У психолого-педагогічній літературі виділені показники, критерії та рівні прояву визначених рефлексивних умінь.

При плануванні заняття викладачу необхідно зрозуміти, над якими рефлексивними вміннями необхідно працювати певному студенту та, відповідно, через які навчальні, комунікаційні ситуації він повинен пройти, як у них діяти, чому навчитися. Предметний зміст виступає при цьому матеріалом, на якому буде розгортатися ситуація взаємодії (опосередкованої через текст або безпосереднє спілкування з іншими студентами, спільне вивчення, обговорення тощо). Таким чином, викладач не тільки подає нову інформацію, він створює та досліджує ситуації взаємодії між студентами,

планує з кожним студентом його навчальну діяльність, організує комунікацію. У студента можуть формуватися рефлексивні вміння тільки в процесі активної діяльності в конкретній ситуації з усвідомленням результатів власної діяльності (чому навчився, чого не вистачає, чого ще треба навчитися).

Проблема вивчення феномену рефлексії, формування рефлексивних вмінь потребує подальшого дослідження, що стосується розкриття способів діагностування, шляхів розвитку рефлексивних вмінь, технології їх формування.

Література

1. Андреева Г.М. Современная социальная психология / Г.М. Андреева. – М., 1981. – 361 с.
2. Берлянд Е.К. К постановке проблемы рефлексии как проблемы общения. Методологические проблемы психологии личности / Е.К. Берлянд. – М., 1981. – С. 134–145.
3. Большая советская энциклопедия. – М., 1975. – Т. 22.
4. Давыдов В.В. О двух основных путях развития мышления школьников / В.В. Давыдов // Материалы 4 Всесоюзного съезда общества психологов СССР. – Тбилиси, 1971. – С. 686–687.
5. Ожогов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожогов. – М., 1972.
6. Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования. – Новосибирск, 1987. – 235 с.
7. Рефлексия, образование и интеллектуальные инновации. – Новосибирск, 1995. – 292 с.
8. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн. – М., 1957. – 328 с.
9. Степанов С.Ю. Психология рефлексии: проблемы и исследования / С.Ю. Степанов, И.Н. Семенов // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 31–40.
10. Смирнова Е.В. Рассуждения о рассуждениях (рефлексивность сознания личности) / Е.В. Смирнова // Социальная психология личности. – Л., 1973. – С. 140–149.
11. Толковый словарь русского языка / [под ред. Б.М. Волынина, Д.Н. Ушакова]. – М., 1939. – Т. 3.
12. Щедровицкий Г.П. Коммуникация, деятельность, рефлексия / Г.П. Щедровицкий // Исследование речемыслительной деятельности. – Алма-Ата, 1974. – С. 12–28.

ПОДБУЦКАЯ Н.В., ЯСКЕВИЧ Ю.

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТА ТЕХНИЧЕСКОГО ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Динамика развития современного общества постоянно выдвигает все новые и новые требования к специалистам с высшим образованием. Ни для кого не секрет, что нынешние украинские работодатели выдвигают доста-